

Валерій ШЕВЧУК,
Віктор ГРЕСЬ

Великий Мандрівець*

Кінопритча про Кармалюка

Віз прокочується крізь заслону і за хвилю знову на порожній дорозі. Кармалюк зіскакує з воза.

- Бувайте здорові, чоловіче! Спасибі вам!
- Хай Бог тебе спасе, - бурмоче чоловік і потягає по конях.

Кармалюк іде лісом. Виходить на галявину, біля якої приткнулася мала хатина з пасікою. Йому назустріч простує старий, сивий дід. Неважко впізнати - той, до якого Кармалюк приходив у снах.

- Здорові були, діду, - каже Кармалюк голосно.
- Пасете божу твар?

Дід придивляється до Кармалюка.

- А, це ти, хлопче? І не впізнати тебе.

- З далекої дороги іду.

- Це я знаю, - дід повертається. Кармалюк ступає за ним. - А тут про тебе розпустили, що запропастився либонь... Чи ти не з таких?

Кармалюк сміється.

- Це діло нікого не мине. Але цього разу Бог милував.

- І терплять тебе пани, - каже, жартуючи, дід. - Нема тебе, то й тихо навколо.

- Мусять терпіти, діду. Де вже дітися?

- Еге, - дід раптом зупиняється і повертається до нього. - Може й інакше бути: прийдеш додому, а тут тобі, як чужий край, га?

- Е, діду, чудне ви кажете. Як це - вдома та й чужий край?

Вони входять у хату. На столі хліб і карафка з горілкою. Дід наливає в миску меду, а тоді сідає до столу й собі.

- Е-ге-ге! То з тебе вже начебто й дід... може заживатись почнеш? Як...

- Як Копчук? Як... хто? - скрикує Кармалюк.

- Що його й казати, сину. Сам побачиш.

Кармалюк мовчить. Дід дивиться перед собою незмигними очима і тихо розповідає:

- ...Коли вели Христа на Голгофу розпинати, всякі люди порозставлялися побіч дороги. Стоять і чекають, доки не буде повз них проходити. Спереду - всякі люди, а ззаду наші - русини. Іде Христос до одних, то їм жалко його стало, тому вони й крикнули: "Випросімо його". А Христос глянув на них, всміхнувся: "будете просити до кінця світа й сонця". Іде Христос попри інших, а їм стало його жаль. Тому пошукали щось поміж собою і шепнули: "Викупім його!" А Христос глянув на них і захмурився: "Будете торгувати, доки світа та й сонця". Іде Христос, проходить коло

наших. А їм такий жаль, що аж страх, - на очі в діда накочується сльозина. - Лише глипнули на себе та й крикнули: "Відбиймо його". А Христос поглянув на них сумно і сказав: "Будете битися, доки світа та сонця". Тому-то, хлопче, русини все билися: були козаки - билися, гайдамаки - билися. Та й тепер, хлопче, не мені тобі казати...

В старого на очах блищать сльози.

- За те тобі, синку, спасибі, що не даєш панам в людську кашу наплювати!

... Кричить велика гладка свиня. Копчук з колуном підходить до неї, свиню тримають двоє дяків, і всаджує колуна під ногу. Кричить свиня. Але за хвилину падає мертва. Копчук підносить запалений віхоть соломи і видно, як згоряє щетина.

... Три обличчя притислися один до одного. Це Кармалюк і його сини: Іван та Остап. Стоять вони серед двору, того самого двору, де він народився і виріс. Діти не соромляться сліз. На порозі - розгублена невістка, Іванова жінка. Устим цілує синову голову.

... Всі сидять за столом. Устим підіймає чарку:

- Згадаймо, діти, нашу матір многотерпеливу.

Заповзають у хату сутінки. Вони сидять якийсь мент, занурені в ці сутінки, кожен думає про своє. Десь далеко залунала дівоча пісня - збиралася вулиця. Тоді Устим наче скидає з себе заціпеніння, і дивиться на Остапа. Вуста його всміхаються.

- А що, Остапе, - каже він. - Мабуть і парубкуєш.

- Еге, - відгукується Іванова жінка. - Там така дівчина, що й ну!

Остап потуплюється.

- А женитися не хочеш? - всміхається Устим.

- Хочу, батьку, - тихо відказує Остап. Він падає батькові до ніг. - Благословіть, тату.

- А чи ж добра та дівчина?

- Найкраща, - сміється Іван.

- Бог тебе благословить, сину.

Остап цілує батькові руку.

- Справ йому весілля, Іване, - каже Устим. - Він бідний. Не має й притулиська, хоч і був у службі, - він виймає капшучок і кладе на стіл. - Добре діти, що побачився з вами. Бо вже не знаю, чи більше й побачусь.

Сини дивляться на нього запитально, губи Устимові кривляться в іронічній болісній усмішці:

* Закінчення. Початок в №1 - 3, 1996.

- Треба вибиратися в далекий край, - жорстоко каже він.

... На селянському дворі лежить обсмалена свиня. Копчук починає розрізати тушу. Рветься з прив'язі собака. Копчук підіймає голову й застигає - через перелаз переступає і йде до нього Кармалюк. Копчук лишає дядьків біля свині і, вичавлюючи на обличчі посмішку, йде з розхиленими обіймами.

- Кого бачу! Господоньку мій! Батько!

Вони обіймаються.

- А про тебе вже говорили: запропастився. Кажу, брехня, хлопці, не такий наш батько... Дай гляну на тебе, брате!

- Зажив ти, Петре, - каже Кармалюк. - Пан - не пан, а господар добрящий. Не чіпають?

Копчук дивиться на Кармалюка трохи запитально.

- Може, на підозру береш?

- Не мені тебе брати на підозу, - Кармалюк сідає за стіл. - А от спитатися треба.

- Зорудував так, - шорстко каже Копчук. - Пішла про тебе чутка...

- Хто пустив? - звищує голос Кармалюк.

- Хто пустив, цього я не знаю. Мабуть, пани пустили. А чутка пішла.

- А знаєш, - повільно каже Кармалюк, - Я оце до тебе першого. Ще нікого й не бачив...

Копчук закусує губу:

- Як же взнав про домівку мою?

Кармалюк відкинув голову, заплющив очі.

- Хлопчина показав. Худобу тут пасе чиюсь.

Копчук дивиться на Кармалюка розширеним поглядом.

(...)

...Кармалюк з Копчуком підходять до сільської хати на околиці села.

- Отут, батьку, тобі спокійно буде, - каже Копчук. - Оляна вірна молодиця. До того ж і не від того, - сміється він.

Кармалюк повертає до нього обличчя.

- Ну, чого дивишся?

- А нічого, - всміхається Кармалюк.

Копчук тричі стукає в двері. З'являється молода жінка. Це Оляна Прокопчук. Місяць обливає її постать, і Кармалюк завмирає, дивлячись на її тонке і гарне лице. Очі великі, темні, в цьому місяці начебто побільшені.

- Ну, то бувайте, батьку, - каже Копчук і, переступаючи тин, додає зі сміхотцем. - Щасливої вам ночі!

Кармалюк дивиться якусь мить на молодицю. Вони тримають погляди зіткнутими.

- То це ви справді той?..

- А той, - всміхається Кармалюк.

- То заходьте, - вона звіює спідницями.

На порозі Кармалюк озирається. По дорозі, облита місяцем, швидко віддаляється Копчукова постать.

- Ну чого ви там, - чується зсередини нетерплячий голос.

- А йду, - каже Кармалюк. Він голосно вдихає в себе повітря і ступає в темну прірву сіней...

... Копчук лежить з жінкою на полу. В кутку миготить каганчик.

- А що чувати по селах?

- Кажуть, нишпорки повсюдно лаять. Декілька хлопців взяли. Покинь ти, Петре, це діло, Богом тебе закликаю.

- Без нього не мала б того добра...

- Пропадеш ти, пропаде й добро твоє, Петре.

Копчук мовчить. Тільки світяться в темряві його очі.

Дружина поривно кидається до нього. В неї сухий, гарячий шепіт:

- Може, я сходжу до справника, га? Нехай поміняє голови. Може, хай переговорить з тобою?

Копчук мовчить. Світяться його очі. Твердо й хворобливо водночас.

- Скажу, - шепоче Ганна, - що й грошей нам їхніх не тра. Позбудешся того антихриста, і волос тобі з голови не спаде...

- Помовч, бабо, - різко відказує Копчук. - Не сунь свого носа, куди не просять.

Ганна мовчить якусь хвилю.

- Вони бояться його... Чує моє серце - бояться. А коли бояться, на все підуть, щоб схопити...

- Мовчи, гадино. - відвертається від неї Копчук.

- Це ж мій батько, товариш...

- Знайшов собі батька. Бог - батько, як буде нас тримати, то й буде годувати. А за цим "батьком" Сибіряка тебе покличе! Бо як схоплять тебе, чоловіче, й притиснуть, не втерпиш. Всіх викажеш і себе занапастиш...

Копчук різко повертається і з розмаху б'є жінку.

- Замовч, відьмо! Замовч, бо зуби полічу!..

(...)

- Батьку, батьку!

Устим розплющує очі. Над ним схилилося заплакане обличчя Оляни.

- Батьку, - схлипує вона. - Вставай мерщій. Івана твого забрали!

Устим схоплюється з постелі, в нього в голові ще й досі ширяє сон, і, може, через це очі його стають надмірно розширені...

...В розчахнутих вікнах панського будинку палає полум'я. Воно злизує завіси, гобелени, клубочиться в шовкових панських постелях. Плавляться свічки в канделябрах і повзуть вогненними струмками по стінах. Тріскає скло на дзеркалах, палахкотять рами картин, освітлюючи жахким світлом замерлі обличчя далеких предків. Але за хвилю обличчя здуваються пухирями, тріщать, спалахують і розсипаються різнокольоровим клоччям.

Обійстя порожнє, двері розчинені. Видно, як віддаляються ненавантажені добром вози. Довкола палаючого будинку блукає випущена худоба. Поміж коней, корів злякано метастає пташиний дріб. Збившись в купу, юрмляться вівці...

...В одному з придорожних шинків зібрав Кармалюк своїх старих бойових товаришів. Тут Хрон, Копчук, є й нові, незнайомі обличчя.

За вікном - хлюща, такий дощ, що й світу не видно. В корчмі - кілька столів, лави - все зайнято. Устим важко сидить за столом, перед ним - карafka, очі його хмільні, але й сумовиті. До нього підсідає Хрон:

- А добру ніч вибрав для бенкету, батьку!

- Добра ніч, - каже Кармалюк.

- А що, батьку, може яке діло до нас маєш?

- Хочу випити з вами усіма, - рипить Карма-

люк. - І подивитися на вас. Іди гуляй, брате!..

Хрон встає і, трохи заточуючись, іде в другий куток корчми. Тут спалахує регіт. Сміються, мабуть, з якоїсь веселої розповіді. Кармалюк дивиться на своїх товаришів.

“Багато вас пройшло повз мої очі, - думає він, п'ючи чарку, - І запропастилося багато. Хіба що Хрон і Копчук”.

Хрон сміється разом з іншими. Копчук їсть.

(...)

Вони зустрічаються очима: Кармалюк і Хрон, тоді Кармалюк і Копчук.

“Мабуть на все життя зв'язала нас доля”, - думає Кармалюк.

Вертаються звуки. Вони оглушливо зриваються йому на голову.

Циган знову грає сумної. В нього з очей ллються гарячі, щедри, п'яні сльози...

...Там, де сидів тільки-но Кармалюк - вільне місце, лежить перекинута чарка, з якої вилилося трохи горілки... Копчук задумливо дивиться у вікно, ллється дощ, тонкі струмені сповзають по шибці...

...Сидить Копчук на порозі обдертої з вичавленими шибками і з виваленими дверима хати. В нього заросле обличчя і запалений хворий погляд. Через двір до нього іде старий, як світ, піп.

- Дайте спокуту, отче, - каже здавлено Копчук.

- Я не знаю, чи буде тобі спокута! - Піп дивиться на нього сивими від старості очима.

- Я прошу спокути, - болісно виголошує Копчук.

- Нагодуй усіх людей, що живуть довкола тебе.

Піп повертається і йде...

...Копчук сидить коло казанів з їжею і начебто шепче щось. Стоять горілки й наливки. Копчук виходить на вулицю - довкола розкинулися німі оселі.

- Гей, люди! - кричить він. - Ідіть на пригощання. Годую всіх. Всіх, хто захоче!

- Але крик його губиться в порожнечі. Навколо німа пустка. Плаче на порозі Ганна. Вона теж обірвана і обшарпана.

Копчук стоїть якийсь час на вулиці, і на обличчя йому лягає тінь. Він входить у подвір'я і важко сідає на призьбі.

- Не йдуть, каже він зі здивуванням. - Дивне діло, жінко. Вони не хочуть навіть дармового!..

...Плюскотить дощ, глухо долинає звук скрипки. Кармалюк сидить на ганку, в нього мокре волосся, голова спущена. Біля ніг треться зовсім мокрий собака. Він радісно повискує, махає хвостом і хоче всунути поміж коліна морду.

- Синку мій, синку, - шепоче Устим.

...Копчук здригається. “Який дурний сон” - гадає він. Витинає на скрипці циган. Сумна пісня, не зовсім веселий настрій, важко похилена над столом Хронова голова.

Розчиняються двері, входить Кармалюк. Він промоклий, волосся сплутане. Дивиться, начебто шукає когось, а тоді повільно йде поміж столів.

Грає скрипка. Кармалюк сідає на лавку між Хроном і Копчуком, обіймає їх.

- Щось думні ви дуже, хлопці. Га? - він всміхається.

- Думні, батьку. Розсипатися нам треба, - каже Копчук.

- Лихі чутки?

- А лихі, - Копчук намагається відвести погляд, але це йому не вдається. - Бери, батьку, кого хоч в товариші й тікай в степи чи Басарабію...

Копчук опускає очі, в нього бореться два почуття.

- Тікай, батьку, - хрипко каже він.

Хрон мовчить. Мовчить і Кармалюк. Устимів погляд стає важкий і понурий. Зморщується лоб. Він зводить голову і, ковзнувши поглядом по Копчукові, пильно дивиться на Хрона.

- Всьому має бути край? - всміхається він і раптом кричить різко. - Коли вже п'яти зачухалися, можете тікати! Я вже знайду, як перебути!

- Перестань! - виголошує Хрон. - Перестань, я тобі кажу!

Замовкає музика. Припиняють співати хлопці. Всі мовчки дивляться на них.

З душі Кармалюкової наче тягар спадає. Він всміхається і обіймає товаришів.

- А давайте вип'ємо, хлопці, - каже він. - А ти, цигане, не край душі. Грай, щоб наші душі і в пеклі захотіли б танцювати!

Спалахує музика. Хлопці весело п'ють. П'є Кармалюк. П'є і Хрон. Не п'є тільки Копчук - він втомлено і сумовито дивиться на Кармалюка.

...Через ліс ідуть лавою солдати. Повільно й невблаганно сунуться і сунуться вперед. Перекидається майно і сіно в лісових клунях і хатах.

Солдати біля печери Кармалюка. Ідуть зі смолоскипами.

Солдати перекидають добро в старого діда, якого відвідував Кармалюк. Дід дивиться на все спокійно.

Селяни трусять хати один в одного. По вулицях гасають на конях поміщики, економи, шляхта. Справник на коні дивиться на цей шарварок. До нього під'їздить Федір Рудковський. Це молодий шляхтич - обличчя викохане й холодне.

Він в'їздить у село і прошкує вулицею. Тут теж трусять. Тільки не селяни, а солдати. Він під'їздить до хати Оляни Прокопчук. Оляна прибирає після трусу в дворі.

- Добрий день тобі, Оляно.

Жінка здригається. Вона випрямляється і з острахом дивиться на пана.

- А що, Оляно, трусили в тебе?

- Трусили, щоб їм добра не було! Перепороли всі подушки!

- І жодної не лишили? - сміється Рудковський.

- Для вас не лишили, - з серцем відказує молодця.

- Для мене нащо? - сміється Рудковський. - Мені хто інший постелить...

Він розвертає коня і, напівобернувшись, кидає під ноги Оляні гаманець з грішми.

- Це тобі на нові подушки, крале...

Жінка блідне. В неї розширені очі, а губи починають тремтіти.

- Я нічого не знаю, - шепоче вона.

Рудковський повертає до неї коня. Майже наступає на неї.

- Бачиш, Оляно, ти розумна жінка. І я не хочу тобі зла. Краще подумай!

- Я нічого не знаю, - кричить Оляна.

- Гаразд, дякую, - каже Рудковський і, вдарив-

ши коня, зникає...

...Гарцює офіцер на сірому коні.

Ідуть через ліс шеренги солдат. Одна, друга, третя. В них байдужі обличчя, а в поглядах - нудьга.

Рудковський шалено жене коня. З-під копит вискакують кури, заливаються в обійстях собаки. Рудковський виїздить за село і жене шляхом.

...Дід-самітник дивиться у вікно, очі його сміються. За шибою йде дощ, що обцвяховує шибу. Плавають сірі краєвиди

Серед дощу і бруду ледве тягнуться солдати. Їхні білі мундири перетворилися в щось жалюгідно-сіре. Сердиті обличчя. Чвакають чоботи, розчавлюють рудувате місиво.

- Пішли вже? - чується за спиною діда голос Кармалюка.

- А пішли, трясця їхній мамі! Завзялися вони нині на тебе.

Кармалюк теж дивиться у вікно, їхні голови майже поруч. Лле дощ. По склу розсипаються бризки. Крізь ці бризки просвічують дві постаті: білий, як сметана, дід і Кармалюк.

...В холодному дощовому ранку йдуть через поле Кармалюк із Хроном. Сипле дощик і в них мокрі обличчя.

Вони повертають до Оляниної хати. Рипить колодязний журавель, хтось набирає воду. Вони зупиняються: по вулиці пливе розмита дощем жіноча постать.

Кармалюк спиняється біля перелазу. Затримує рукою Хрона. В нього напружене, насторожене обличчя. Ступає через перелаз...

...Хрон іде через поле. Кармалюк переступає через перелаз і заходить у двір. Посеред двору колодязь, на цямрині стоїть майже повне відро. Журавель прихилений. Устим облизує пересохлі губи...

За вікном мигає перелякане Олянине лице. Вона притискається до скла, щось кричить, але рука з мундирним рукавом затискає їй рота...

Тут-таки гримить постріл, постріл в спину. Повільно розповзається червона пляма... Кармалюк обертається, дивиться перед себе здивованим, запитальним поглядом...

Наче в мареві біжить до нього Хрон. Над кушем шипшини розпливається білий пороховий дим, блищить дуло рушниць, до стіни притиснувся Рудковський... В цей мент Кармалюковий погляд зустрічається з Копчуковими очима. Копчук дивиться на нього з жахом.

Все завмирає на якусь мить. Хитаються дзвони. Спершу беззвучно, а тоді вдаряє й звук. Крутиться перед очима світ. Кармалюк облизує губи. Перед ним Копчуковий погляд: жах, відчай і біль.

...Гримить другий постріл. Розпливається білий дим і настає тиша. Кармалюк робить кілька кроків вперед, хитається і хапається за тичку журавля. Падає на коліна. Повільно підтягується на тичці, журавель схиляється нижче й нижче. Кармалюк уже стоїть на повний зріст...

Перед очима його все закручується. Дзвонять дзвони, перекошене від жаху Копчукове обличчя. Дзвонять дзвони. Обличчя Оляни, діда, Хрона, Марії, все це спалахує кольоровими плямами, все це побите й потолочене. Кармалюк розширює очі, ширше, ширше, а тоді, заточуючись, летить у

чорну неозору прірву, якій нема ні кінця, ні краю.

...Кармалюк випускає з рук тичку і падає лицем донизу. Цебро стрімко злітає вгору, журавель стукає протилежним кінцем об землю. Тичка рве і кидає цебро з боку на бік, розплескуючи воду. Кармалюк лежить на землі, розпластившись. На нього падає густими струменями вода з цебра і начебто омиває його. Повільно гойдається в нього над головою цебро. Плескає вода і в її шум вплітається віддалена гра дзвонів, ближче, ближче і вже здається весь простір залитий мідним дрижанням. І, наче дзвін, гуло й розгойдувалося підняте велетенським журавлем до неба цебро...

...Щосили тікає через леваду Рудковський. Хрон і Копчук теж побачили один одного.

- А-а-а-а! - кричить істерично Хрон і кидається через двір.

Хрон перестрибує через перелаз. На порозі, затиснувши рота рукою, стоїть Оляна. Хрон на ходу схоплює від хлівця сокиру.

...З гори котиться Копчук, але спіткнувшись об щось, зупиняється. Перегинається вдвоє і втискається головою об дерево. На лиці його мука й жаліслива усмішка. Він зводить до неба залите стражданням обличчя. Тоді відтуляє руки - вони залиті кров'ю...

Повільно піднімається під гору Хронова постать. Чується тиха пісня.

Дзвони дзвонять, дзвони дзвонять,

Усі хлопці плачуть,

А вже свого Кармалюка

Вони не побачать.

Нараз Хрон повертається. В нього кам'яне, довге й холодне обличчя. Раптом воно спотворюється від ненависті й глухої, зовсім такої, яка була і в Кармалюка під час езекуції над ним, затятості.

Насипали Кармалюку

Високу могилу,

Бодай отих панів клятих

громовиця вбила.

Плескає на розпластане тіло Кармалюка вода.

Розгойдується цебро, грають дзвони... І раптом крізь сірі, завислі хмари проривається зовсім тонкий сонячний промінь. Поруч другий, третій, і ось світить уже неможливо яскраве сонце, в якому грають золотом краплі води. Над безмежною землею здіймається пара...

Ще засвітить ясне сонце

Та й над нашим краєм.

Скоро прийде наще щастя,

Той тебе згадаєм.

...Біжить по білому полі червоний півень. Біжать по білому полю два півні, біжать наввипередки три півні, чотири, і п'ять. Біжать, витягнувши шиї, біжать і не можуть спинитися. Ззаду йде велетен - в нього задумане і сціплене обличчя Хрона. Він б'є батоном, батіг звивається, падає на біле тло і воно розповзається, наче тіло. Біжать червоні півні, і батіг ляскає і ляскає, лишаючи на білому тлі червоні смуги. Пасмуги скручують краї і починають диміти. Біжать білі півні по червоному полі, а ззаду - червоний чоловік з білим батоном. Білий батіг падає на червоне тло і випікає на ньому білі пасмуги. Над землею підіймається біла пара...